

**БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ ОТ 9 СЕПТЕМВРИ
1944 г. ДО 10 НОЕМВРИ 1989 г. ЗА ОТНОШЕНИЯТА
МЕЖДУ ПРАВОСЛАВНАТА ЦЪРКВА И ДЪРЖАВНАТА
ВЛАСТ В БЪЛГАРИЯ (1878–1912 г.)**

Петко Ст. Петков

**BULGARIAN HISTORIOGRAPHY FROM SEPTEMBER 9,
1944 UNTIL NOVEMBER 10, 1989 ABOUT THE RELATIONS
BETWEEN THE ORTHODOX CHURCH AND THE STATE
POWER IN BULGARIA (1878–1912)**

Petko St. Petkov

Abstract

The present paper is a critical review of the historiography after September 9, 1944 concerning the relations between the Bulgarian Orthodox Church and the state authority in 1878-1912 and the following conclusions can be reached:

The interest and respectively the publications on the topic have different intensity over the years and depend on a number of factors such as the current socio-political situation, the personal convictions and personal professional qualities of the researchers, etc.

The underestimation of the real spiritual functions of the church in free Bulgaria at the expense of the exaggerated and canonically untypical role of the Exarchate as a national-political institution, is undeniable fact and unfortunately a permanent historiographic tendency which is present also in contemporary publications.

The domination of the civil-historical approach to the topic (which can be defined also as anti-ecclesiastical) and the transformation of the national idea and national thought in a constant attribute of our historiography for the new Bulgarian history, leads to the fact that in the past as well as in the present even the church historians and apologists of Exarch Joseph I present his undeniable merits for the preservation of the Bulgarian in Macedonia and Southern Thrace as “real liturgical service”.

In considerable part of the publications dealing with the topic, we face inexcusable lack of information, even ignorance regarding fundamental church rules and canonical requirements which partially makes senseless the otherwise assiduous efforts of some researchers to examine the complex, but not unexplainable directions of the relations between the church and the state in 1878-1912.

Key words: *Bulgarian Orthodox Church, Bulgarian state, historiography, Exarchate*

Макар да не е била никога приоритетна за историческата наука, темата за отношенията между Българската православна църква (БПЦ) и държавната власт е привличала интереса на много автори. Историците сред тях не са значително мнозинство; голяма част от публикациите по проблема са дело на непрофесионални любители на музата Клио, на духовници, юристи и др.

Както в повечето сектори на хуманитаристиката, и в историографията след 9 септември 1944 г. настъпват съществени изменения. През тези години проблемите, свързани с БПЦ, като цяло са подценявани и пренебрегвани, а историята на България от 1878 до 1912 г. е пренаписана съобразно с новите идеологически догми и политически целесъобразности. Спорадичният интерес към отношенията между БПЦ и държавната власт в България намира израз в идеологично моделирани разработки (понякога цели сборници като „Православието в България. Теоретико-историческо осветление”. БАН. С., 1974), подчинени изцяло на тогавашната обществено-политическа конюнктура¹. Но и тук, както при всяка периодизация, се откриват изключения. Така например, някои от авторите, работили по темата за отношенията между църква и държава до 1944 г., продължават да публикуват, макар по-рядко и по-трудно, и след тази дата. В тази група са публикациите на Ив. Снегаров, М. Арнаудов, Ст. Цанков, Г. Пашев, които се отличават с характерния за междувоенния период сравнително балансиран подход към отношенията между БПЦ и държавата². От друга страна, и след „Голямата промяна” в края на 1989 г. много историци и други автори останаха верни на додесетоноемврийските философско-методологически нагласи и продължиха да развиват светската историографска традиция на пренебрежително отношение към БПЦ в Княжество България, а на връзките

й с държавата да гледат единствено през очите на тогавашните политици. Това особено ясно личи от съдържанието на последните два тома от академичната история на България за периода 1878–1912 г, където при това са отразени „най-добрите постижения” на българската историческа наука³.

Своеобразен историографски феномен през разглеждания период е продукцията на патриарх Кирил, която, макар невинаги да засяга отношенията на БПЦ с държавата през 1878–1912 г., респектира с обема си и разнообразието от теми⁴. В същото време дори духовни лица не могат или не искат да излязат извън рамките на позволеното от режима и преповтаряйки политически целесъобразни внушения по темата с църковна фразеология допринасят за „запечатването” на тази научна проблематика. Така те се вписват в общото течение на елементарно и едностранчиво представяне на истинските проблеми на БПЦ през периода 1878–1912 г. и на действителните параметри на отношенията ѝ с държавната власт⁵.

Особено ярко се проявява научно-духовната немощ на изследванията от това време във връзка с интерпретацията на проблема със схизмата. Макар след последните публикации на Ив. Снегаров и Ст. Цанков от края на 40-те и началото на 50-те години, тази тема по принцип да не се засяга, все пак спорадично отделни, по правило авторитетни автори публикуват оценки и мнения за значението на схизмата и за последиците ѝ. Ето как недвусмислено и категорично застъпва не църковното, а светското, национално-политическото (при това очевидно банкрутирало през 1945 г.) разбиране за схизмата първият български патриарх през XX век Кирил: „Ако би могло да се говори за вдигане на схизмата между Църквата в Княжеството и Цариградската патриаршия, тя е щяла да остане и по-нататък за Българската църква в Македония. Както вече другаде казахме, схизмата се наложи изключително поради нежеланието на Цариградската патриаршия да отстъпи македонските епархии на Българската екзархия. Член 10 на султанския ферман, който даваше възможност на македонските епархии да се определят според желанията на две трети от населението за Патриаршията или за Екзархията, бе единствената причина за обявяване на схизмата. Можеше ли да се допусне, че българските епархии в Македония ще се откажат от чл. 10 на фермана

и ще минат под юрисдикцията на Патриаршията? Това не би могло и да се помисли, а то би значело всъщност да се ликвидира Екзархията в Македония. А, от друга страна, да се смята, че би могло православието на България да приеме вдигане на схизмата при една такава голяма жертва, като бъдат изоставени македонските епархии, било е съвсем безнадеждно. Удивително е как са могли някои иначе благонамерени църковници да стигнат до нова безизходица в своите разсъждения за вдигане на схизмата, толкова повече като са знаели колко е било невъзможно за българските владици по такъв основен църковен и народен въпрос да наложат едно свое твърде ограничено схващане, макар да са се ръководели от църковни и миролюбиви подбуди и да са смятали, че по тоя начин биха могли даже да привлекат съчувствието и подкрепата на Руската църква и на руската дипломация”⁶. На цялата тази национално, а не църковно мотивирана канонада може да се отговори с един въпрос, който обаче тогава едва ли някой би посмял да зададе на патриарх Кирил: А не беше ли вдигната схизмата през 1945 г. именно след категоричен отказ на българската страна от всички (не само македонските) епархии извън държавата България?

През тези десетилетия се утвърждава и историографска практика на неточно представяне и тълкуване на историческите факти, свързани с дейността на БПЦ и отделни нейни представители⁷. Тази тенденция стига дотам (при това без да предизвика никаква официална реакция от тогавашните църковни власти в България), че известни исторически личности – духовници са представени буквално погрешно в литературата, и то в престижни научни издания. Така например в статията на Методи Петров „Правителството на митрополит Климент”, публикувана в сп. „Исторически преглед” през 1975 г.⁸, още в заглавието е допусната груба фактическа грешка – по времето, когато за първи път е министър-председател на Княжеството (ноември 1879 – март 1880 г.) Климент е все още Браницки епископ и само временно управляващ Търновската епархия, което не го прави митрополит. Същата грешка в друга редакция се открива на няколко места в том седми на академичната история на България, където за времето на т.нар. Временно руско управление, при дебатите в Учредителното събрание и в първите години след 1879 г. се говори за Търновски

епископ Климент или митрополит Климент, какъвто той става едва през 1884 г.⁹. За да стигнем до продължаващото и днес неканонично титулуване на първия Старозагорски митрополит Методий като „Методий Кусевич“. Това публично negliжиране на БПЦ, и то от „учените хора“, както и пренебрежителното отношение към немаловажни детайли от историята вероятно са в основата на продължаваща и днес практика да се говори и пише (дори в рецензирани учебници по история на България) за духовно лице Иларион Макариополски за времето до 1858 г., когато той става епископ и получава това звание едва през тази година. Вероятно същата е и причината за неточното титулуване на първия български княз не с титлата, с която го избира I Велико Народно събрание Александър I, а с фамилното му име Батенберг.

Разбира се, през този дълъг, почти половинвековен период, са публикувани и много ценни исторически изследвания, в които проблемите на БПЦ и на отношенията ѝ с държавата са посочени ясно, направени са опити за тяхното обяснение, макар гледната точка да остава гражданско-светска, а нерядко и прикрито-атеистична и антицърковна. Значими научни постижения в тази област имат изследователи като Зина Маркова, Радослав Попов, Стойчо Грънчаров, Веска Николова, Андрей Пантев, Елена Стателова и др.¹⁰ Отделни проблеми на отношенията между БПЦ в Княжеството и държавните власти (монарси, правителства, парламент) засягат и изследователите на партиите Й. Гешева, Ив. Стоянов, Д. Саздов, Ж. Попов и др.¹¹

Едно от безспорните постижения на историческата наука през тези години с оглед осветляване на проблемите, свързани с отношенията между БПЦ и държавата за периода 1878–1912 г., е публикуването на извори, пряко или косвено свързани с темата. Обнародвани са както документи от лични архиви на видни църковни и политически дейци¹², така и мемоари¹³, тематични документални публикации¹⁴, представени са критично архивни фондове¹⁵. В няколкото документални сборника, подготвени и издадени от Синодалното издателство на БПЦ обаче, преобладават публикации за национално-консолидиращата и културно-просветната дейност на Българската екзархия; темата за сложните и противоречиви отношения между

БПЦ и държавните власти през периода 1878–1912 г. остава документално неосветлена (макар такива извори да не липсват в централните и регионални архивохранилища, включително и в архива на Църковноисторическия и архивен институт)¹⁶.

Краткият преглед на историографската продукция от средата на 40-те до края на 80-те години на ХХ в. по темата за отношенията между БПЦ и държавната власт в периода от 1878 до 1912 г. позволява да се направят някои заключения:

1. Интересът и съответно публикациите по темата са с различна интензивност през годините и са зависими от редица фактори като актуалната обществено-политическа конюнктура, личните убеждения и личните професионални качества на изследователите и др.

2. Подценяването на истинските духовни функции на църквата в свободна България за сметка на преувеличената и канонично неприсъща роля на Екзархията като национално-политическа институция е безспорен факт и за жалост трайна историографска тенденция, присъстваща и в съвременни публикации.

3. Доминацията на гражданско-историческия подход към темата (който би могъл да бъде определен и като антицърковен) и превръщането на националната идея и националното мислене в неизменен атрибут на отечествената ни историография за новата българска история води дотам, че и в миналото, и днес дори църковни историци и апологети на екзарх Йосиф I представят безспорните му заслуги за опазване на българщината в Македония и Южна Тракия като „същинско църковно служение”.

4. В немалка част от публикациите по темата се сблъскваме с неоправдана неосведоменост и даже невежество по основни църковни правила и канонични изисквания, което отчасти обезсмисля иначе старателните усилия на някои изследователи да проучат сложните, но не и необясними криволици на църковно-държавните отношения през периода 1878–1912 г.

БЕЛЕЖКИ

¹ Дамянов, С. Православната църква и българската национална революция. – В: Православието в България (Теоретико-историческо осветление).

БАН. С., 1974, с. 153–191; **Босев, Б.** Православието в условията на капитализма в България. – В: Православието в България (Теоретико-историческо осветление). БАН. С., 1974, с. 193–206; **Джавезов, Ст.** Православната църква и буржоазните партии в България. – Атеистична трибуна, 1985, № 3, с. 26–36.

² **Снегаров, Ив.** Българската екзархия. – Духовна култура, кн. 1, 1945, с. 1–9; Кратка история на съвременните православни църкви (българска, руска и сръбска). Т. 2, С., 1946; Цар Фердинанд (1887–1918) и Българската църква. – Духовна култура, 1946, № 8; Българска църковна история. Записки по лекциите на проф. Ив. Снегаров. С., 1947; Българската екзархия. Произход, същност и значение. С., 1969; **Арнаудов, М.** Живот и дейност на екзарх Йосиф. С., 1965; **Цанков, Ст.** Варненски и Преславски Симеон. – Духовна култура, 1957, кн. 11–12; **Пашев, Г.** Християнската общественост според възгледите на Търновския митрополит Климент (В. Друмев). Принос към началата на християнската социология. – ГСУ, Богосл. фак., 24, С., 1947, с. 1–96; Търновският митрополит Климент (В. Друмев), църквата и държавата. – ГСУ, Богословски факултет, 26, С., 1949, с. 1–33.

³ История на България, Т. 7, С., БАН, 1991; История на България, Т. 8. България 1903–1918. С., 1999.

⁴ **Пловдивски Кирил**, Натанаил митрополит Охридски и Пловдивски (1820–1906). С., 1952; **Кирил патриарх Български**. Екзарх Антим (1816–1888). С., 1956; Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878. Т. 1, кн. 1, кн. 2, С., 1970. По-конкретна и съвременна оценка на историографската продукция на патриарх Кирил в: Сборник в чест на Кирил патриарх Български. Пловдив, 2001, с. 73–78; 79–84; 92–99.

⁵ 100 години от учредяването на Българската екзархия. Сб. Статии. Под редакцията на акад. Кирил Патриарх Български. С., 1971; **Поптодоров, Р.** Църква и държава през вековете. – В: Българската патриаршия през вековете. Отг. ред.: проф. д-р Ил. Цоневски. С., 1980, с. 148–159.

⁶ **Кирил патриарх Български**. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878. Т. 1, кн. 2, С., 1970, с. 237–238.

⁷ **Джавезов, Ст.** Православната църква и буржоазните партии в България, с. 26–36.

⁸ **Петров, М.** Правителството на митрополит Климент (1879–1880 г.). – Исторически преглед, 1975, № 5.

⁹ История на България, Т. 7, С., БАН, 1991, с. 33 (М. Петров – „митрополит Климент“ за ВРУ); с. 101, 104 (Ил. Димитров – „търновския епископ

Климент” – за второто правителство 1879–1880 г.); с. 120 (Ст. Грънчаров – „митрополит Климент” за „режима на пълномощията” 1881–1883 г.).

¹⁰ **Маркова, З.** Българската екзархия 1870–1879. С., 1989; **Попов, Р.** Опит за вдигане на схизмата през 1896 г. – Векове, 1983, № 1, с. 26–36; България и Русия (1894–1898 г.). Политически отношения. С., 1985; **Грънчаров, Ст.** Политическите сили и монархическият институт в България 1886–1894. С., 1984; **Николова, В.** Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на Константин Стоилов (1894–1899). С., 1986; **Стателова, Е., А. Пантев,** Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. С., 1985; **Стателова, Е.** Дипломатията на Княжество България 1879–1886. С., 1979; **Пантев, А.** „Българската криза 1886–1887”, българската общественост и европейската политика. – История и обществознание, 1986, № 4, с. 3–8.

¹¹ **Гешева, Й.** Идеология и програми на Консервативната партия (1879–1886 г.). – Исторически преглед, 1986, кн. 3; За отношенията на консерваторите към княз Александър Батенберг. – Военноисторически сб., 1988, № 1, с. 140–157; **Стоянов, Ив.** Либералната партия в Княжество България 1879–1886. С., 1989; **Саздов, Д.** Демократическата партия в България 1887–1908. С., 1987; **Николова, В.** Съединената легална опозиция в България (1893–1894). – Исторически преглед, 1981, № 6, с. 69–79; **Попов, Ж.** Народнолибералната (стамболовистка) партия в България (1903–1920 г.). С., 1986.

¹² Васил Друмев. Съчинения. Т. 2. Критика, публицистика, речи, писма. Под ред. на Д. Леков и Ив. Сестримски. С., 1968; Литературен архив. Т. 5. Из архива на Васил Друмев Климент Търновски. Ръкописи, материали и документи. Подбрал и подготвил Дочо Леков. С., 1973.

¹³ **Икономов, Т.** Мемоари. С., 1973; Спомени на Екатерина Каравелова. Съст.: В. Филипова и Е. Кунчева. С., 1984; Спомени за Учредителното събрание 1879 г. Съст.: Е. Стателова, З. Маркова. С., 1979; Спомени за Съединението от 1885 г. Съст.: Е. Стателова и Р. Попов. С., 1980.

¹⁴ Из архива на Константин Иречек. Т. 1. Преписка с българи. Подбрал и подготвил за печат П. Миятев. С., 1953; **Пасков, И., Ц. Билярски,** Въпросът за схизмата в българо-гръцките отношения (1898–1912). – Известия на държавните архиви, кн. 48, 1984, с. 117–140; Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879–1886. С., 1978.

¹⁵ **Флорова, В.** Архивен фонд „Симеон митрополит Варненски и Преславски”. – Известия на държавните архиви, кн. 24, 1977, с. 323–331.

¹⁶ Църковно-исторически архив. Т. 1. С., 1981; Т. 2. С., 1986; **Шопов, Й.** Българската екзархия и националноосвободителното движение в

Македония и Одринско 1878–1912 г. – Известия на Българската патриаршия, Църковноисторическия и архивен институт и Централния църковен историко-археологически музей. 1985, с. 326–350.

ЛИТЕРАТУРА

Публикации

Арнаудов, М. Живот и дейност на екзарх Йосиф. С., 1965.

Босев, Б. Православието в условията на капитализма в България. – В: Православието в България (Теоретико-историческо осветление). БАН. С., 1974.

Васил Друмев, Съчинения. Т. 2. Критика, публицистика, речи, писма. Под ред. на Д. Леков и Ив. Сестримски. С., 1968.

Външната политика на България. Документи и материали. Т. 1. 1879 – 1886. С., 1978.

Гешева, Й. Идеология и програми на Консервативната партия (1879–1886 г.). – Исторически преглед, 1986, № 3.

Гешева, Й. За отношенията на консерваторите към княз Александър Батенберг. – Военноисторически сборник, 1988, № 1.

Грънчаров, Ст. Политическите сили и монархическият институт в България 1886–1894. С., 1984.

Дамянов, С. Православната църква и българската национална революция. – В: Православието в България (Теоретико-историческо осветление). БАН. С., 1974.

Джавезов, Ст. Православната църква и буржоазните партии в България. – Атеистична трибуна, 1985, № 3.

Из архива на Константин Иречек. Т. 1. Преписка с българи. Подбрал и подготвил за печат П. Миятев. С., 1953.

Икономов, Т. Мемоари. С., 1973; Спомени на Екатерина Каравелова. Съст.: В. Филипова и Е. Кунчева. С., 1984.

История на България, Т. 7, С., БАН, 1991.

История на България, Т. 8. България 1903–1918. С., 1999.

Кирил патриарх Български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878. Т. 1., кн. 1, кн. 2, С., 1970.

Кирил патриарх Български. Екзарх Антим (1816–1888). С., 1956.

Литературен архив. Т. 5. Из архива на Васил Друмев Климент Гърновски. Ръкописи, материали и документи. Подбрал и подготвил Дочо Леков. С., 1973.

- Маркова, З.** Българската екзархия 1870–1879. С., 1989.
- Николова, В.** Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на Константин Стоилов (1894–1899). С., 1986.
- Николова, В.** Съединената легална опозиция в България (1893–1894). – Исторически преглед, 1981, № 6.
- Пантев, А.** „Българската криза 1886–1887“, българската общественост и европейската политика. – История и обществознание, 1986, № 4.
- Пасков, И., Ц. Билярски,** Въпросът за схизмата в българо-гръцките отношения (1898–1912). – Известия на държавните архиви, кн. 48, 1984.
- Пашев, Г.** Търновският митрополит Климент (В. Друмев), църквата и държавата. – ГСУ, Богословски факултет, 26, С., 1949.
- Пашев, Г.** Християнската общественост според възгледите на Търновския митрополит Климент (В. Друмев). Принос към началата на християнската социология. – ГСУ, Богословски факултет, 24, С., 1947.
- Пловдивски Кирил.** Натанаил митрополит Охридски и Пловдивски (1820–1906). С., 1952.
- Попов, Р.** България и Русия (1894–1898 г.). Политически отношения. С., 1985.
- Попов, Ж.** Народнолибералната (стамболовистка) партия в България (1903–1920 г.). С., 1986.
- Попов, Р.** Опит за вдигане на схизмата през 1896 г. – Векове, 1983, № 1.
- Поптодоров, Р.** Църква и държава през вековете. – В: Българската патриаршия през вековете. Отг. ред.: проф. д-р Ил. Цоневски. С., 1980.
- Саздов, Д.** Демократическата партия в България 1887–1908. С., 1987.
- Снегаров, Ив.** Българската екзархия. – Духовна култура, 1945, № 1.
- Снегаров, Ив.** Българската екзархия. Произход, същност и значение. С., 1969.
- Снегаров, Ив.** Българска църковна история. Записки по лекциите на проф. Ив. Снегаров. С., 1947.
- Снегаров, Ив.** Кратка история на съвременните православни църкви (българска, руска и сръбска). Т. 2, С., 1946.
- Снегаров, Ив.** Цар Фердинанд (1887–1918) и Българската църква. – Духовна култура, 1946, кн. 8.
- Спомени на Екатерина Каравелова. Съст.: В. Филипова и Е. Кунчева. С., 1984.
- Спомени за Съединението от 1885 г. Съст.: Е. Стателова и Р. Попов. С., 1980.

Спомени за Учредителното събрание 1879 г. Съст.: Е. Стателова, З. Маркова. С., 1979.

Стателова, Е. Дипломатията на Княжество България 1879–1886. С., 1979.

Стателова, Е., А. Пантев. Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. С., 1985.

100 години от учредяването на Българската екзархия. Сб. Статии. Под редакцията на акад. Кирил Патриарх Български. С., 1971.

Стоянов, Ив. Либералната партия в Княжество България 1879–1886. С., 1989.

Флорова, В. Архивен фонд „Симеон митрополит Варненски и Преславски”. – Известия на държавните архиви, кн. 24, С., 1977.

Цанков, Ст. Варненски и Преславски Симеон. – Духовна култура, 1957, № 11–12.

Църковно-исторически архив. Т. 1. С., 1981; Т. 2. С., 1986.

Шопов, Й. Българската екзархия и националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878–1912 г. – Известия на Българската патриаршия, Църковноисторическия и архивен институт и Централен църковен историко-археологически музей. 1985.